

Hutatelepülések

Veres László

A NÉPESSÉG SZÁRMAZÁSA, ETNIKAI ÖSSZETÉTELE

A Bükk hegység belsejében, a vízben és termőföldben szegény, tehát emberi letelepedésre úgyszólván alkalmatlan vidékén az üveggyártás vált településformáló és alakító tényezővé, és ez az iparág indította el az erdők hasznosítására irányuló tevékenységi formákat (BAK JÁNOS 1932. 6.).

A 18. század második évtizedétől kialakult hutatelepülések életképesnek bizonyultak, és történelmük során a lakosság száma megsokszorozódott. Az óhutai üveggéskészítő üzem munkásainak, illetve az első hutatelepülés lakói egy részének a nevét a mindszei és a diósgyőri plébánia anyakönyvei őrizték meg (SIPOS ISTVÁN 1958. 17–18.). Az első hutások nevének nyelvészeti elemzése azt mutatja, hogy többségükben szlovákok, kisebb részben lengyelek és magyarok voltak. Ezek közül száz évvel később az 1828. évi országos összeírásban a Nagy családi nevet Répáshután, a Czupko, Novik és Oprendek neveket Óhután, míg a Tokar és Oprendek neveket Újhután fedezhetjük fel a lakosság névsorában. 1748–tól hosszú időn át kevés információval rendelkezünk, mivel az egyházi matrikulák elvesztek. A hutatelepülések lakóinak nevét újból csak 1788-tól követhetjük nyomon. Az anyaegyháznak számító újhutai plébánián ekkortól maradtak meg ugyanis az anyakönyvek, amelyek segítséget nyújtanak számunkra a lakosság származási helyének meghatározásában (SIPOS ISTVÁN 1958. 18.). Az 1748–1788 közötti időszakból mindössze néhány szórványadat áll rendelkezésünkre. Így megtudhatjuk, hogy az újhutai üveggyártás felvirágoztatója, Simonides János a Szepességből származott, és Újhuta előtt Óhután élt és dolgozott mint üvegfúvó. Felesége – mint ezt vezetékneve is mutatja – a bükkaljai Sály községben született (VERES LÁSZLÓ 2000. 106.). Simonides János 1728-ban született Szepes vármegyében. Egyik öse, Simonides Dávid 1652-ben szerzett nemesi kiváltságot III. Ferdinándtól. Vélhetően az ösök is üveggéskészítők voltak, ugyanis a családi címer központi szimbóluma egy oroszánok által tartott fedeles üvegekely. 1766-ból fennmaradt egy uradalmi gazdasági kimutatás, amelyben munkások nevei

szerepelnek: „Srajner Venzel, Maticsák Joseph, Fridlik Benedek, Bieler Jakab, Felkács Márton, Sir János” (B.-A.-Z. m. Lt. XI/601. A diósgyőri koronaadalom iratai 666. sz. irat). Az újhutai üzem leégése után ezek közül – mint ezt az 1796/97. évi üzemi kimutatás és az 1828. évi összeírás is mutatja – Újhután települtek le a Maticsákok, a Sirek. Simonides János a többi szakmunkást a Nógrád megyei Hrinjova hutából és az Abaúj vármegyei Hollóház hutából telepítette be. Azonban minden valószínűség szerint a hutások eredetileg a Felvidék különböző üveggyártó helyeiről származtak (SIPOS ISTVÁN 1958. 59.).

A 18. századi források szerint a bükki hutatelepülések lakói döntően szlovákok voltak. Az 1746. és 1769. évi hivatalos egyházlátogatási jegyzőkönyvekben, az ún. canonica visitatiókban azt jegyezték fel Óhuta és Újhuta lakóiról, hogy valamennyien katolikusok és nyelvük „lingua slavonica” (Heves Megyei Levéltár Egri Érseki Egyházi Levéltár. Archivum Vetus. 3412. raktári szám 163–164.). Miután 1777-ben Simonides János Újhután fakápolnát épített, ünnepnapokon ő olvasta az Evangéliumot. Arra a kérdésre, hogy milyen bibliából olvasott fel, a végrendelete adja meg a választ. A hutásmester ugyanis az egyházra hagyta bibliáját is, amely „biblia sacra bohemico idiomate”, vagyis cseh biblia volt. Ezt a bibliát a szlovák irodalmi nyelv híján a Felvidék legtöbb szlovák lakta településén használták. A lakosság felvidéki származását bizonyítja közvetett módon az is, hogy a hutatelepüléseken a lelkészek szintén felvidéki származásúak voltak a 18. században (Historia Domus. Bükkszentkereszti plébánia.).

A bükki hutatelepülések lakosságának számát 1831-ig vizsgálva érdekes gazdasági és társadalomtörténeti összefüggésekre deríthetünk fényt.

Az üveggyártás – mint településfejlesztő tényező – megindulása után a kis ipari telephelyek körül falvak alakultak ki. Az 1760-as évek végétől az egyre intenzívebbé váló erdőgazdálkodás hatására újabb és újabb betelepítésekre került sor. Ez a folyamat 1769-től 1807-ig nyomon követhető, éppen abban az időszakban, amikor teljes gőzerővel folyt az ó- és újmassai vasgyár, illetve a hozzájuk csatlakozó vasverő hámorok építése. Miután

az építkezések befejeződtek, illetve Répáshután kedvezőtlenül váltak az üvegyártás feltételei, mindhárom településen nagyarányú népességcsökkenés következett be. A lakosság egy része a hámortelepülésekre költözött, az üvegesek új munkahelyeket kerestek, de adataink vannak arra is, hogy többen – főként Újhutáról – a jobb megélhetés reményében a Bánátba települtek. 1831-ben a megmaradt lakosság jelentős része is a kolerajárvány áldozatául esett, ami nem csoda, mert Ó- és Újhután katasztrofális volt az ivóvízellátás. A kolerajárvány Óhután 26, Újhután pedig 54 áldozatot szedett, érdekes módon a Répáshután maradtak között nem aratott a járvány (Historia Domus. Bükkszentkereszti plébánia.). A lakosság száma 1831-ben Óhuta: 10 fő, Újhuta: 55 fő, Répáshuta: 11 fő (CSIFFÁRY GERGELY 1994. 51–52.).

A bükki hutatelepülések lakossága az üvegyártás átmeneti kedvező hatásán túl az erdőgazdálkodásnak köszönhető szaporodását, utánpótlását. Az 1769–1807 közötti betelepültek származási helyére az újhuti egyház 1789 óta vezetett anyakönyvei adnak választ. Óhuta lakosságát Szepes, Nógrád, Gömör és Abaúj vármegyékből betelepült családok gyarapították elsősorban. A közvetlen környékből csak Diósgyőről költözött a faluba 2 család. Répáshutát az említett vármegyéken túl Zólyom vármegye és Morvaország gyarapította. A közvetlen környékről mindössze egy-egy család költözött be (Hámor és Diósgyőr).

Újhuta népességének a növekedése volt a legdinamikusabb. Ezt a települést sokkal szívesebben választották lakhelyül a Felvidék északabbi vármegyéiből származó családok, mint Ó- és Répáshutát. A lakosság lélekszámát Felső-Zemplén, Sáros, Szepes, Liptó, Árva, Trencsén, Nyitra, Zólyom, Bars, Gömör és Kishont vármegyékből jöttek szaporították elsősorban, de találunk a lakosság között Galíciából, sőt Bécsből származókat is. Természetesen a lélekszám alakulásában szerepet játszottak a környező vármegyékből érkezettek is. 11 család vándorolt be Borsod és Heves különböző településeiről.

1828-ban a folyamatos népességcsökkenés ellenére jelentős számú lakossága volt Ó- és Újhutának (36 illetve 109 fő). Az ekkor készült országos összeírás szerint az Ó- és Újhutaiak szántóföldekkel nem rendelkeztek, csak lakóházai voltak, a lakosság fakitermeléssel és fuvarozással foglalkozott. Répáshutáról szólva az összeírók azt tartották feljegyzésre érdemesnek, hogy a lakosság üvegyártásból él, és jövedelmét napszámosmunkából egészíti ki aratást és szőlőművelést vállalva. Az 1828. évi

országos összeírás megőrizte a hutatelepülések családfőinek névsorát is (SÍPOS ISTVÁN 1958. 43–51.). Ha az itt szereplő családneveket összevetjük a korábban megismertekkel, akkor érzékelhető, hogy az eredeti hutás családnevek közül mindössze 11 családnév maradt fenn, amiből talán arra következtethetnénk, hogy ezek minden nehézség ellenére megtelepedtek a Bükk hegység hutatelepülésein. Az összes többi család csak 1796 után költözött e vidékre, s ezek már nem foglalkoztak üvegyártással, hanem fakitermelők, fuvarosok voltak.

Az 1831. évi kolerajárvány idején úgy tűnt, hogy a kincstári hutatelepülések véglegesen megszűnnek az elvándorlás és az elhalálozások következtében. Azonban az uradalmi telepítések hatására a kis falvak lakosságának számaránya néhány éven belül túlhaladta az 1828. évi szintet, majd pedig többszöröseire emelkedett. 1848-ban Óhutának már 450, Újhutának 390, Répáshutának 230 lakosa volt. Gyertyán-völgyben pedig 60-an éltek (VERES LÁSZLÓ 1995. 35.).

A rendkívüli lélekszám-növekedés okát ugyanazon a tényezőzők motiválták, amelyek a 18. század utolsó évtizedében. A vasgyártás, a mész- és faszénégetés, valamint az erdőgazdálkodás egyre több munkaerőt igényelt. A gyertyán-völgyi ipartelepen pedig az üvegyártás biztosította a lakosság megélhetését. A kolerajárvány utáni évtizedek s egyben az első világháborúig tartó időszak népmozgalmainak sajátosságait az egyházi anyakönyvek adatainak felhasználásával határozhatjuk meg leginkább. Az újonnan betelepített lakosság származási helyének megjelölésekor döntően a Felvidék vármegyéit jelölték meg a telepések. 12 felvidéki vármegyékből érkeztek. Pozsony és Túróc vármegyék kivételével, tehát a teljes Felvidék adott lakosokat a bükki hutatelepüléseknek. 1910-ben Óhuta lakosságának száma 699, Újhutáé 1011, Répáshutáé 418 fő volt (CSIFFÁRY GERGELY 1994. 51–52.). A házasságkötési anyakönyvekben is gyakran feljegyezték az idegenből jött házastársak származási helyét. Az ő származási helyük is döntően azonos volt a már korábban betelepültek lakhelyével, tehát a hutatelepülésen élők és a beházasulók származási helyét összevetve döntően egybeesést tapasztalhatunk. Ez érthető is, ha tudomásul vesszük, hogy a faluját a jobb élet reményében elhagyó fiatal jegyesét is magával vitte, amikor már kisebb vagyont gyűjtött.

A lakosság származási helyét tekintve viszonylag jelentős különbségek fedezhetők fel az egyes hutatelepülések között a 19. század

második felében. Igazat kell adnunk a bükki huta- és hámortelepülések nyelvjárás-kutatójának, aki megállapította, hogy Újhuta Felső-Magyarország sokszínűségét mutatja a lakosság származási helye és az annak megfelelő nyelvjárás sajátosságai alapján. Ő- és Répáshuta lakossága csak négy-öt felvidéki vármegyéből származott, s leginkább a keleti-északkeleti területekről. A két település esetében a legnagyobb vármegye Nógrád, ahonnan Újhutára soha nem érkeztek telepesek. Néhány esetben Morvaország is szerepel a származási hely megjelölésénél, Újhután pedig egyáltalán nem. Érdekes mindenesetre, hogy az újhuti néphagyomány a lakosság származási helyeként Morvaországot és Nógrád vármegyét jelöli meg, holott – mint már erre utaltunk – ennek semmiféle valóságalapja nincsen. Az identitás-zavar valószínűleg abból következik, hogy a 19. század végén Újhuta és Répáshuta között a házasságok, rokoni kapcsolatok révén szorossá szövődtek az összetartozás szálai, és az ottani eredet hagyomány elemei bekerültek az újhutaik tudatvilágába. Répáshuta valóban Nógrád vármegyei (Hrinyova huta) üvegeseknek köszönheti születését. A későbbiekben valóban érkeztek Morvaországból is munkások. Amikor 1834–1898 között a Répáshuta melletti Gyertyán-völgyben folytatódott az üvegekészítés, még újabb mesterek érkeztek morva vidékekről, köztük a gyártulajdonos, Schusselka Gusztáv is. A hagyomány szerint egy Ruspek nevű településről jöttek, amely a nagy iparváros, Moravske Ostrava mellett található (SIPOS ISTVÁN 1958. 38–39.). Gyertyán-völgyben több újhuti is munkát vállalt, sőt le is telepedett. A közös munkavégzés során az összetartozást is elmélyítve, házassági kapcsolatok születtek. Amikor 1898 után a gyertyán-völgyi gyártelep fokozatosan megszűnt, a lakosság Répáshutára és Újhutára költözött be elsősorban, és ebből következően alakulhatott ki vagy öröklődhetett a téves származási tudat.

Jan Stoleč, a magyarországi szlovák települések történelmének kiváló kutatója is megállapította, hogy a nehéz körülmények között élt, hegyvidéki területekről származott szlovákok egy-két generáció alatt asszimilálódtak a magyar közegekben, ha a mezőgazdaság vált megélhetési forrásukká (ŠTOLC, JAN 1949. 300–301.). Más volt a helyzet, ha régi otthonukhoz hasonló környezetbe kerültek, és eredeti foglalkozásukat végezték. Asszimilációs, elmagyarosító hatással csak a magyarsággal való folyamatos érintkezés bírt, legtöbb esetben az árucserre, a kereskedelemre, amelyről a későbbiekben kívá-

nunk szólni. A bükki hutatelepülések lakóinak nyelvét, nemzetiségi létét sokáig semmi sem veszélyeztette. Láthattuk, hogy az egyháznak sem állt érdekében a magyarosítás, sokkal fontosabb volt a hívők megtartása és lelki szolgálatuk. Éppen ezért a canonica visitatiók során jól felmért helyzetet kiemelezve mindig szlovákul tudó papokat küldtek a hutatelepülésekbe (Historia Domus. Bükkszentkereszti plébánia). Nincs információnk arról, hogy az egyház vállalt szerepet a helyi szlovákok elmagyarosításában.

Az első világháborút követően a Habsburg Monarchia felbomlásával és a trianoni békekötéssel a bükki hutatelepülések teljesen zárt közösségekké váltak. Az új országhatárok megvonásával véget ért a lakosság migrációja, megszűnt az az utánpótlási lehetőség, ami a kis településeket életben tartotta.

A két világháború között a bükki hutatelepülések lakossága – Újhuta kivételével – csak igen kis mértékben növekedett. A lélekszám lassú emelkedése elsősorban a természetes népszaporulatból következett, de szerepet játszott benne a gyertyán-völgyi gyártelep utolsó családjainak beköltözése is: 1941-ben Óhutának 723, Újhutának 1685, Répáshutának pedig 618 lakosa volt (VARGA GÁBORNÉ 1970. 104–107, 465–467.). Újhuta lélekszámában, infrastruktúrájában egyaránt a Délkeleti-Bükk központi településévé vált. 1940-ben a falu nevet változtatott, és a Szent Kereszt felmagasztalására felszentelt temploma után, illetve a földrajzi elhelyezkedésre utalás-képpen Bükkszentkereszt lett. Óhutából pedig a Szent László tiszteletére felszentelt temploma után Bükkszentlászló (Reggeli Hírlap 1940. február 17.). Újhuta-Bükkszentkereszt viszonylag nagyarányú népességnövekedését több tényező kedvező együtthatásának köszönhetette. A település dinamikus fejlődésnek indult az idegenforgalom révén. A falut Csonka-Magyarország legmagasabban fekvő üdülőjévé nyilvánították. Közigazgatási centrummá is vált, miután körjegyzőség létesült a településen, állandó posta és csendőroros, no meg erdészeti hivatal (VERES LÁSZLÓ 2001. 27.).

1941-ben az országos összeírás során felmérés készült a lakosság nemzetiségi állapotáról, nyelvhasználatáról is. Bükkszentlászlón a lakosság több mint 60%-a, 411 fő vallotta magát szlovák nemzetiségűnek. Répáshután 55%, 329 fő. A legtöbben Bükkszentkereszten, az 1685 főnyi lakosságból 1352-en, vagyis a népesség megközelítőleg 80%-a. Ugyanakkor mindhárom település lakói állították, hogy magyarul is tudnak (VERES LÁSZLÓ 2000. 65.).

A bükki hutatelepülések felnőtt lakossága a 19. század derekától bizonyíthatóan kétnyelvű volt, de otthon, a faluban csak a szlovák nyelv volt járatos a maga kevertségében. A szlovák nyelv használatában a második világháborút követő években következett be döntő változás. 1946-ban a csehszlovák–magyar lakossági csereegyezmény lehetővé tette a magukat szlovákoknak valló lakosok Csehszlovákiába való kitelepülését. A visszaemlékezések szerint agitátorok járták a falvakat és földet, házat, jobb megélhetési lehetőségeket ígérve buzdították a falvak lakosságát kitelepülésre; hazájukba való visszatelepülésre. Bükkzentlászlon és Répáshután – ahhoz képest, hogy 1941-ben mennyien vallották szlováknak magukat – viszonylag kevesen regisztráltatták magukat a kitelepülni szándékozók névsorába: Bükkzentlászlon 235 fő, Répáshután 42 fő, Bükkzentkereszten viszont a lakosság több mint 60%-a, az 1685 lakosból 931-en. A kitelepülés végül egyetlen nap alatt zajlott le. Az embereknek maximum 20 kilogrammos csomagokkal kellett megjeleneni a diósgyőri üzem vasútállomásán, és ezután az ún. „célvonatok” Csehszlovákiába indultak, hogy a bükki szlovákokat szétszórják az országból elűzött németek településeire, a Szudéta-vidékeken. A regisztrált és a kitelepült lakosság száma végül is nem volt azonos. Bükkzentlászloról csak 85-en, Répáshutánól 5-en, míg a legnagyobb számban Bükkzentkeresztről 660-an telepedtek ki. A kitelepülés után 78 ház maradt üresen a faluban, amelyek közül 1948 tavaszáig 26-ot igényeltek a Csehszlovákiából visszaköltözött bükkzentkereszti és a kitelepített magyarok. A visszatelepült bükkzentkereszti elmondása szerint az ígéretek és a valóság között óriási szakadék tátongott. A kintmaradtak nagyobb része is visszatért volna szülőfalujába, de a büszkeségük megakadályozta őket, hogy döntő elhatározásra jussanak (SIPOS ISTVÁN 1984. 33–45.). A kitelepült családok lassan-lassan visszaköltöztek a határhoz közeli falvakba, mint mondják, hogy közelebb kerüljenek szülőhelyükhöz. Az anyatelepülés és az elvándoroltak között az utóbbi években egyre szorosabbá vált a kapcsolat, minden év szeptemberében, a Szent Kereszt Felmagasztalása napján tartott búcsú jelenti a „kötelező” hazalátogatás időpontját.

A második világháború utáni évtizedekben döntő változások következtek be a bükki hutatelepüléseken. Megváltozott a falukép, módosultak a megélhetési körülmények, s ami a legfontosabb, nagyobbrészt kicserélődött a lakosság.

Egyik település sem volt képes kiheverni a csehszlovák–magyar csereegyezmény kedvezőtlen hatását. Bükkzentlászló Miskolchoz való közelségének köszönhetően – mivel a városi középélet képviselői lakóházat vettek itt – kismértékben növelni tudta lélekszámát. Répáshuta lényegében a természetes népszaporulatnak köszönhetően heverte ki a lakosságcsere viszonylag kismértékű elvesztéseit. Bükkzentkereszt lakosságának száma viszont többé már soha sem érte el az 1941. évi szintet. Lényegében az elmúlt fél évszázadban a lakosság száma változatlan maradt. Ez annak tulajdonítható, hogy az elköltözést mindig kiegyenlítette a községbe való település, különösen az 1970-es évek óta, amikortól a miskolci középélet vágya lett a bükkzentkereszti családi ház, üdülő vásárlása.

A MEGÉLHETÉS FORRÁSAI

A Bükk hegység fennsíkján található települések az üveggyártásnak köszönhetőek megszületésüket. Az üveggészítés és a termékek értékesítése rövidebb-hosszabb időre minden település életében meghatározó volt.

Az üveggyártás megszűnése után az egyes hutatelepülésekben nem okozott különösebb gondot az életmódváltozás, hiszen a diósgyőri koronauradalom területén szakszerű erdőgazdálkodás folyt, és a lakosság jó részét éppen az erdők hasznosítása miatt telepítették be Felvidék különböző kincstári uradalmából. Maga az üveggyártás is az erdőgazdálkodás szerves része volt, hiszen a kemencék fűtése, a hamuzsír főzése nagy mennyiségű fát igényelt. Erdőgazdálkodásról akkor beszélhetünk, ha a fakitermelés során tervszerűség érvényesül, és ha az adott erdőterület számára üzemterv áll rendelkezésre. Az erdőgazdálkodás érvényesülésében éles különbség tapasztalható a Bükk hegység keleti és a nyugati része között. A diósgyőri koronauradalom birtokában levő erdőségekből az 1770-es évek közepétől erdőgazdálkodási terv szerint folyt a fakitermelés. A Bükk nyugati felének erdőit csak az 1880-as évektől hasznosították ily módon. A nyugati erdők jó része hitbizomány, magánbirtokosok, bérlők, fakereskedők területe maradt a II. világháborúig, mígnem az államosítást követően az erdőségeket két nagy állami erdőgazdaság vette kezelésbe (BARTUCZ FERENC 1983. 363.).

Az erdő sokirányú tevékenységi forma kibontakoztatására nyújtott lehetőséget. Általában véve nehéz munkát, ugyanakkor szerény megél-

hetést biztosított. A hutatelepülések férfilakosságának jelentős része a legutóbbi évtizedekig erdei munkás, favágó volt, akik tradicionális szakismeretüket hasznosítva végezték a fakitermelést. Őket nevezték gyalogosoknak. A kicsit is tehetősebbek és az állattartók fuvarosok lettek, akik komolyabb bérért szállították a fát a kitermelés helyétől a lillafüredi kerekhegyi rakodóba. Ők szállították a követ, a meszet és a faszenet a massai vassfeldolgozó üzemekbe, majd 1864 után a felépült diósgyőri vasgyárba. Az erdei munkák szüneteiben a fuvarosok az uradalomból vásárolt, illetve a közbirtokossági erdőből kapott fa eladásával, mész- és faszénkereskedelemmel foglalkoztak.

A fakitermelés szinte az 1960-as évekig alapvetően kétkézi munka volt, és döntően ugyanazokkal a módszerekkel, eszközök alkalmazásával történt, mint a 18. század utolsó évtizedeitől közel másfél évszázadon át.

A hutatelepülések környékén nagy hagyománya volt a szén- és mészegetésnek is. A 18. századi és 19. század eleji uradalmi összeírások szerint mindegyik település határában folytatták ezt az erdei ipari tevékenységet. A 20. század elején általában a falvak lakói egyfajta erdei iparra specializálódtak. A bükk-szentlászlóiak és a bükk-szentkeresztiek csak mészegetéssel foglalkoztak, míg a répáshutaiak lettek a faszénégetők. Mellettük Ómassa számított és számít napjainkban is faszénégető helynek. A szakosodás okait nem ismerjük pontosan. Valószínű, hogy az erdészeti tudatos tevékenységének kiadása, az égetőhelyek kijelölése és az égetéshez szükséges nyersanyag, illetve tűzifa biztosítása is a hivataltól függött. A múlt század közepétől a Diósgyőr vonzásában élő bükk-szentlászlóiak felhagytak a mészegetéssel, így a Délkeleti-Bükk legfontosabb erdei mészegető telephelye Bükk-szentkereszt környéke lett (CSEH ZSOLT 2001. 54–57.; BAKÓ FERENC 1963; SZILAS GÉZA–KOLOSSVÁRY SZABOLCSNÉ 1975. 140–179.).

A faszénégetés a Bükk hegység lakóinak a 18. század végétől, az ómassai vasgyártás beindulásától rendszeres kereseti forrása volt. A diósgyőri koronauradalom üzemtervei a faszén előállítását a főbb erdészeti feladatok közé sorolták. Elsősorban ott kezdeményezték a szénégetést, ahol az ölfa nehezen vagy egyáltalán nem szállítható.

A kis hutatelepülések életében az első világháború utáni évektől jelentős változások következtek be. Az trianoni békekötés után megvont új országhatárok megszüntették a

falvak Felvidékhez fűződő kapcsolatait, a lakosság természetes utánpótlásának lehetőségeit. Ugyanakkor az új országhatárok elválasztották Magyarországtól a híres magaslati üdülőhelyeket, az erdélyi havasokat és a Magas-Tátrát, és így a figyelem, az érdeklődés az új üdülőhelyeket keresve a Bükkre irányult. A Bükk magaslati üdülőhellyé válása jelentősen módosította a hagyományos gazdálkodás szerkezetét, változásokat eredményezett az életmódban, faluképben, lakáskultúrában egyaránt. Az idegenforgalom centruma a legjobb, legkedvezőbb helyen fekvő település, Bükk-szentkereszt lett, de kedvező hatásait a szomszédos Répáshuta és Bükk-szentlászló is tapasztalta.

Az első világháborút követően az ekkor még Újhuta névre hallgató Bükk-szentkereszt előljáróssága a hivatalos megítélés szerint is nagyon szegény és elmaradott viszonyok között élő lakosság helyzetének javítását a település üdülőfaluvá fejlesztésében látta. Ezt az elképzelést Borsod vármegye és a központi kormányzati szervek egyaránt támogatták. A hutatelepülés idegenforgalmi szerepvállalását erősítette az is, hogy a korábban arisztokrata, nagypolgári jellegű hegyjáró turizmus mind szélesebb körben terjedt, s a nagyvárosból természetbe vágó hivatalnokréteg körében sorra alakultak a természetjáró egyesületek.

Bükk-szentkereszt és környéke természeti szépségének, földrajzi fekvésének és állatvilágának reklámozása a korabeli viszonyokhoz képest igen nagy intenzitással indult meg. Igyekeztek hírül adni, hogy a falu Magyarország legmagasabb fekvő települése, amelynek hőmérsékleti viszonyai mentesek a szélsőségektől. Tele hazai viszonylatban hosszú és hideg. A havas napok száma évente 25–30 közötti, a hótakarós napoké pedig 40–60. A hóréteg vastagsága elérheti a 40–50 centimétert és ennek következtében téli sportok űzésére igen alkalmas. A nyár hűvös, az átlaghőmérséklet a legmelegebb hónapokban sem lépi túl a 18 fokot.

A természeti szépségeken túl a régmúlt korok történelmi és régészeti emlékei is kellő súlyt kaptak a reklámozásban. A diósgyőri vár romjai mellett a bükk-szentlászlói „kelta vár”, a háromi Szeleta-barlang és a cseppkőbarlangok, a Répáshuta határában levő Balla-barlang megtekintésének különleges élményével csábítottak kirándulásokra. Fokozta az érdeklődést az is, hogy Stiller Bertalan és dr. Mändel Dezső vezetésével végzett kutatások hivatalosan is megállapították, közismertté tették Újhuta levegőjének gyógyhatását. Dr. Mändel Dezső tudógyógyász egyenesen különleges szubalpin gyógyhelynek

minősítette a települést, amelynek gyógyhatású levegője több betegség gyógyulását is elősegíti. Enyhülést nyújt azon betegek számára, akiknél a pajzsmirigy kóros működése játszik szerepet. Segít a Basedow-kórban szenvedőknek és a vérszegénység hatására állandó fáradtságot érzőknek (ifj. HORVÁTH BÉLA 1990. 6.; VERES LÁSZLÓ 2000. 50–52.).

Az 1920-as évek elején kezdődött el az üdülöttek értékesítése az egykori irtványföldeken és a villák építése. A legelső üdülők és panziók a falu *Gyegyinszki Versek* nevezetű hegyoldalán épültek. Közülük is különösen népszerűvé vált a Prinz Lajos bányatulajdonos által épített Joli panzió és Rónaszéki Trux Lajos miniszteriumi főtanácsos által épített villa a templommal szemben. A jeles üdülők közül említésre méltó még Kosáryné Réz Lola írónő háza is.

TELEPÜLÉSFORMA

A bükkii hutatelepülések településföldrajzi sajátosságainak, szerkezetének logikája 200 év távlatából viszonylag jobban nyomon követhető, mint a több száz éves történelmi múltra visszatekintő alföldi falvaké. Mindegyik falu egy magból, egy ipari telephelyből alakult ki. Mindhárom település magját alkotó épületek faszerkezetűek voltak és zsindegyel fedettek. A huták szomszédságában telepített lakóházak is minden bizonnyal ezzel a technikával létesültek. 1774-ben Óhután 62, míg Újhután 37 épület sorakozott. Répáshután pedig 1828-ban is csak 6 használható állapotban levő lakóház volt (VERES LÁSZLÓ 1995. 31.).

A bükkii hutatelepülések ipari benépesítése az 1831. évi kolerajárvány után következett be felvidéki származású favágókkal, és e folyamat eredményeképpen a század végére óriási változások következtek be a faluképből. Ekkor Óhután már 87, Újhután 107, míg Répáshután 33 lakóépület sorakozott (BAKÓ FERENC 1984. 102–103.). Óhuta, ez a Márkus-patak völgyében települt kis falu ekkor már jellegzetes képviselője volt a *patak menti településformának*. A 100–150 méternél szélesebbre soha nem nyíló keskeny völgytalpban a patak és az út mentén álltak a település két sorban elhelyezkedő házai. Az épületek csak az utcasor derekán fértek el két sorban, a völgy végén csak egy-egy sorban (VIGA GYULA 1982. 92.).

Újhuta is egy szűk völgyet foglalt el eredetileg, és ahogyan a völgy megengedte, egy vagy két sorban helyezkedtek el a lakóépületek. A bükkii hutatelepülések centrumában épült fel

a plébániatemplom a főutcát keresztülszelő keresztút mentén a központban, amelyet 1801. húsvét vasárnapján szenteltek fel, s így a keresztutcássá váló falunak egy jellemző központi része alakult ki. Az új út mentén a nagyon szűk völgyben fejlődött tovább a település.

Répáshuta kezdetben *kettős patak menti, egy utcasoros település* volt, ami három irányba fejlődött tovább (BAKÓ FERENC 1984. 102–103.).

Az írott források nem említik, de a néphagyomány megőrizte a *falukapuk, a sorompók* emlékét. A sorompó hozzátartozott a településhez, mert a kivezető utakat lezárta, hasonlóan a középkori települések városkapuihoz. A sorompókat a szokástól elérően nem a faluközösség, hanem a földesúr, az erdészet állította azzal a céllal, hogy ne lehessen az erdőre kocsival engedély nélkül kimenni. A faluból kivezető három út mellett voltak a sorompók, amiket erdészek őriztek. Szerdán és pénteken szabad volt az út a miskolci piac miatt, de a lakosság máskor igyekezett kijátszani a rendeletet. A sorompó a földesúri elnyomás egyik jelképe volt a Bükkben.

A települések teljesen kitöltötték a szűk völgyeket, s ezek a térkitöltések sajátosan kuszatelekréteget alakítottak ki. Ahol a patak vonalát követve alakult ki a falu (Óhuta és Répáshuta), ott a házak a völgy zugaiba, kiszögelléseibe szorultak.

Gyakran két udvarosor is került egymás mellé, s a hátsó udvarokba az elsőből vezetett át az út. Régebben még a telekkönyvben is rögzítették, hogy az utca felé lakó gazda köteles átjárót biztosítani (szolgalmi utat) portáján a hátsó szomszédja számára. A szűk, rövid telkek általában a hegyeknek futottak fel (különösen Óhután), s a házak mögött azonnal magasba emelkedik a meredek part, mely legjobb esetben is csak kaszálóként hasznosítható. Az utcák felé még az 1950-es években is csak ritkán voltak kerítések, s kevés portán volt csak kapu. Az aprójszágok általában szabadon kószáltak, és széna-, szalmakazlak, valamint a trágyadombok is szabadon álltak az utcán, mivel az udvarok nagyon szűkek voltak.

A szűk belsőségeknek megfelelően sajátos udvarformák alakultak ki. Minden településen a funkcionális tagolódású, sajátos *kettős udvarok* a jellemzőek, de megtalálhatóak esetenként a *tábla-* és a *szalagtelkek* is, tükrözve azt, hogy a falvak egyes településrészei különböző időszakokban és különböző körülmények hatására jöttek létre. Bükkszentlászlón (Óhután) a telkek többnyire nem mélységükben tagozód-

tak, hanem a patak mentén, illetve az úttal párhuzamosan került egymás mellé az udvar, gazdasági udvar és a kert. Ezzel teljesen meg-egyező funkcionális elrendeződés figyelhető meg Bükkszentkereszten a főutca melletti házak telkei esetében. Répáshután is a *megosztott típusú telkek* udvarai a „történelmi mag”-ban, vagyis a főutcán helyezkednek el (BAKÓ FERENC 1984).

Az udvarformák, gazdasági épületek jól tükrözik a hutatelepülések sajátos életmódját. Szembetűnő a gazdasági épületek kis száma, a meglévők formai szegénysége, anyagukat és méretüket tekintve egyaránt. Az állattartás jelentőségéből következően istálló minden portán áll, de ezen kívül úgyszólván nincs általánosan jellemző gazdasági épület. A szénát, ami keveset meg tudnak termelni vagy az istállók padlásán, vagy szabadban boglyákban tartották, amit itt *kopának* neveznek, és nem rakják árboc köré, mint a Zempléni-hegység vagy Pilisszentlélek szlovákjai (PALÁDI-KOVÁCS ATTILA 1994). Az egyes falvakban csupán 3–4 csürne nevezett építmény található. A telkek funkcionális tagoltsága sem olyan határozott, mint a mezőgazdasági falvaknál, jelezvén a gazdaság szerkezetének egyoldalúságát. Az egyes portákat kerítések alig tagolják kisebb egységekre, általában csak az udvar és a szegényes veteményeskert különül el egymástól. A rendkívül kis területen folytatott földművelés csak a legszükségesebb, no meg az éghajlati viszonyoknak is megfelelő növények (bab és burgonya) megtermesztésére korlátozódott. Így a telkekről a krumplisvermek kivételével szinte teljesen hiányoznak a földművelés és a tárolás építményei. A szűkös udvarok szegényes épületállománya a gazdálkodás sajátos struktúrájának a visszatükröződése, amelyben csak az állattartásnak jutott szerep, de az is elsősorban a munkaállatok nevelésére és a tejelőállatok tartására szorítkozott.

ÉPÍTMÉNYEK

A hutatelepülések népi építészetének vizsgálatát nehezíti az a körülmény, hogy napjainkra a hagyományosan épített emlékek csak igen kis számban maradtak fenn (KSH 197. 11. K. 685.).

A hagyományos népi építkezést nem annyira a még álló építmények, hanem inkább az emlékező útján, a régi elbontott épületeket visszaidézve tudjuk bemutatni. Az építőanyagok vizsgálata azzal az eredménnyel zárul, hogy

túlnyomóan erdős környezet ellenére a fa mint a falazat anyaga nem játszott szerepet. Az első 18. századi építmények fából készültek és zsindeletetűek voltak. A Répás nevezetű erdőrészen 1760 táján a favágók fából építeték lakóépületeiket. 1777-ben az újhuti kápolna fából készült Simonides János megrendelésére. Tehát az első telepések jól értettek a fából való építkezéshez. Ennek megszűnésében nem a szaktudás hiánya volt a meghatározó. Admínisztratív és gazdaságpolitikai okokra vezethető vissza a másféle építőanyagok térnyerése. Az uradalom építkezések céljaira nem adott el fát. A faépítkezést – mint az országban sok helyütt – Borsod vármegye is rendeletileg megtiltotta a 18. század végén (BAKÓ FERENC 1978. 42–43.). Emlékeznek azonban fonnott falú házakra, amelyeknek a váza gerenda volt, sövényfalait pedig bevakolták, de azt a változatot is ismerik, amelyben a sövényfalat kővel kombinálták. A talajviszonyok nem engedték meg, hogy földből építsenek házat – amint ezt az Alföldön látták –, hanem a környezetükben bőségesen előforduló követ, a mészkövet (*vápene skaly*) használták fel. Nem bányából, hanem a hegyekből hordták, a föld felszínén csakánnyal emelték ki, úgy szedték össze. A falazat kötőanyagát is helyben elérhető sárga földből és mészporból keverték. A kőépítkezés hagyományát a statisztikai adatok is megerősítik, minden esztendőben szinte kizárólagosan kőházakat mutatnak ki.

A téglát kiegészítő építőanyagként a tornác vagy a gang oszlopzatainak építésére használták. Mindegyik településen volt kis téglaverő (*tihelnya*) a falu szélén. Az agyagot 30x15x7 centiméteres formákba verték, majd ezeket kiszárították, és néhány száz darabot ún. bálákba rakva szabadon kiegettek. Az 1929–33. évi világválságot követő gazdasági fellendülés időszakában mindegyik településen viszonylag pezsgő építkezéseket folytattak ún. FAKSZ-kölcsonból (Falusi Kislakásokat Építő Szövetkezet). Ettől az időtől kezdve már Diósgyőrben vagy Miskolcon kereskedőktől vásárolták a téglát, mert a helyi téglaverők a megnövekedett igények kielégítésére nem voltak alkalmasak. A lakóházak falazatának építését általában a családok kalákában végezték. Azonban az alapozáshoz mindig mestert hívtak (VERES LÁSZLÓ 2000. 142–143.).

A házak tetőszerkezete mindenütt *szarufás-kakasülös* volt, a régies *ágasfás-szelemengere*ndás szerkezeteket csak az erdőn készített kunyhók építéskor használták. A falvak egyik építészeti sajátossága volt a zsindelettel fedett

tető. A helybéliek jól értettek a zsindelekészítéshez. Ha kátránnyal kenték le, sokáig tartott, ennek ellenére fokozatosan háttérbe szorult a cserép mellett. 1910-ben még minden házat zsindelel fedett, 1930-ban már csak a házak felét, 1949-ben már csak a házak egy kis részét, 1960-ban pedig mindössze két házat írtak össze zsindelel fedéssel. A zsindelel ilyen nagymértékű használata, mint amit 1910-ben láttunk, a hutatelepléseket megkülönbözteti a környező bükkalji falvaktól, ahol ez csak szórányosan fordul elő.

A lakóház és a lakás beosztása, alaprajzi elrendezése a századfordulón még igen egyszerű. Általános a *kétsejtű ház*, melyben az egyik helyiség a *konyhapitvar* (*kuchňapitvor*), a másik a *ház* (*híža*) vagy *szoba* (*soba*) volt.

A falvak jó módú gazdáinak lakásában korán megjelent a harmadik helyiség is, ez a *kamra* (*komora*) azonban nem lakó-, hanem *tárolóhely*. A *háromhelyiségű* lakás a két világháború között vált divattá, különösen a FAKSZ-kölcsonnel épített házak esetében. A legtöbb épület hozzáépítéssel vált háromhelyiségűvé. A szoba-konyhás, hátul istálló házakat általában úgy változtatták háromhelyiségűvé, hogy az épülethez az utca felé még egy szobát toldottak, és azon belül téglalabazatos verandát alakítottak ki (IFJ. HORVÁTH BÉLA 1990).

A tüzelőberendezés általában *búboskemence* volt, amit legrégebben *szabadkémény* (*sleobodni koch*; *kemenceszáj* = *ochnicko*) egészített ki, ez vezette el a füstöt. A *kemence* (*pec*) körül *patka* (*kut* vagy *kuťik*) volt kőből vagy fából készítve, belső szögletét a falnál *šutnak* (*šut*) nevezték. A kemence és az ajtó között a múlt század végén a falban kis *fülke* volt (*košek*), amiben gyertya égett. A szabadkémény másodlagos funkciója volt, hogy benne füstölték a húst, de amikor a szabadkéményeket elbontották, és a kemence az udvarra került, önálló *füstölőket* építettek fából, amiket ma is használnak. (Különösen Répáshután figyelhetők meg a kertek végén ezek a jellegzetes toronyszerű faépítmények.)

A régi házak külseje nem sokban különbözött a bükkalji falvak szegényebb rétegének lakóháza-itól. Általános volt a *nyeregtető*, a véghomlokzat felső részén *vértelkekkel* (*ščit*), ami korábban fonott volt sárral betapasztva és meszelve. Középen szív alakú padluc díszítette, amit sárga színnel kereteztek. A házon „cimpla kis ablakok voltak”. A „csepp” kis ablakokba mohával tömött *vánkušt* dugtak a nagy hideg ellen, ami azért érdekes, hogy a helyi üveggyártás

ellenére nem üvegezték az ablakokat. A pitvaron a szimpla, fenyőfa ajtó elé egy „szép kis kaput” (*kapulka* vagy: *račka*) tettek, hogy a baromfi be ne jöjjön a házba. Tornác nem volt a házak előtt, csak *slenka*, vagyis kőből, agyagból rakott ház melléke. Ott üldögéltek, beszélgettek az öregek. *Tornácot* (*gang*) csak 1930 körül kezdtek építeni.

A csűr nagyon ritka volt. Ezek a magyar szokásoktól eltérően nem az udvaron keresztbe, hanem a ház végébe, az épület tengelyébe épültek. Ezek többnyire a második világháború után létesültek. A csűr szlovák nevét nem ismerik. Az építményt *stodola*-nak nevezik és ezen a kifejezésen házat értenek. Általánosan elterjedt és minden háznál volt *krumplispince* (*pivňica*), többnyire a ház végén földbe ásva. Ez természetes és mivel a települések legfontosabb mezőgazdasági terméke a burgonya volt és ennek elraktározása nem lehetett közömbös. A krumplisgödör ásása nem volt egyszerű művelet. Helyét hosszasan kellett keresgélni, hiszen a 80–100 cm-es termőtalaj alatt hamarosan jelentkezik az összefüggő mészkőréteg. Ezért olyan helyet kellett kiválasztani, ahol legalább a 2 méteres mélység elérhető. A gödör tetejére „két hajás tetőt” építettek és egy kis ajtón lehetett lejutni a gödörbe létra segítségével. Akinek sok krumplija volt, az általában *veremben* (*jama*) tartotta. A kertben nagy gödröt ástak ki, tetővel látták el azt, és a tetőt leföldelték (BAKÓ FERENC 1984).

A lakóházak berendezésében gyakorlatilag semmiféle szokás, hagyomány vagy helyi sajátosság nem fedezhető fel. Legfeljebb az, hogy minden szobának a sarkában ott állott a búbos kemence, amelynek szája a pitvarban levő padka szomszédságában volt. A kemencével szembeni falszakaszokon helyezték el szinte „rendszeretlenül” a házilag készített ágyakat, az asztalt, és sok-sok szentkép volt a falon, amit a búcsúkon vásároltak. Az igen szegényes bútortzatot az 1930-as évektől Miskolcon és Diósgyőrben vásárolt bútortzat váltotta fel. Különösképpen Bükkszentkereszten következett be gyors változás a bútortzatban, miután a falu lakossága az idegenforgalomból kívánt megélni, lakásait bére adta, s elképzelésük szerint a városi nép városi bútorokhoz szokott. A régi bútorok a házból kikerülve másodlagos szerepet kaptak.

A szegényes szobabelsővel szemben mindig gazdag volt a pitvar és a konyha berendezése, és ez nem nagyon változott az idők folyamán. A legfontosabb bútor a *stélácsi* volt, amelyen a konyhai edényeket tartották. A szabadkémé-

nyes pitvarban kapott helyet a *szuszék* (*susek*), amelyet általában a családfő készített. A falon függtek a használatban levő cseréptalak és tányérok. A padkán – ahol a tűz égett – vasból öntött „*háromlábás*” (traifus) állott. A szabadkéményt és a padkát elválasztó falon, az ajtó fölé a díszes edényeket helyezték, amelyeket gyöngyösi, mezőtúri és gömri fazekasoktól vagy az apátfalvi és miskolci kőedénygyár házaló kereskedőitől vásároltak. A konyhai eszközök közül nagyon sok volt a fából faragott. A férfiak a téli hónapok során fakanalakat, merítőket, sótartókat faragtak, szaggyűjtőeszközöket, favödröket, sajtárokat, teknőket, fatányérokat, törőket, mozsarakat készítettek a család szükségletére. A kemence fűtésekor használt eszközök, a *kaparó* (*ohreblo*), *szérvonó* (*papek*) és a *kenyérsütő lapát* (*chlebová Lapata*) is az ő kezük alól került ki.

IRODALOM

- Bakó Ferenc (1963): A Bükk hegység mészegetőinek munkaszervezeti formái. Egri Múzeum Évkönyve I. 297–315.
- Bakó Ferenc (1984): Település és népi építkezés. In Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.): Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai 13. 97–124. Miskolc
- Bak János (1932): A borsodi Bükk hegység települései. Budapest
- Balogh Sándor (1993): Bükkzentkereszt. Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára 464. Budapest
- Bartucz Ferenc (1983): Erdőgazdálkodás a Bükk hegységben. In Sándor András (szerk.): Kilátás a kővekről. Bükki Nemzeti Park. 362–372. Budapest
- Cseh Zsolt (2001): Faszén- és mészegetés Bükk-szentkeresztben. In Veres László–Viga Gyula (szerk.): Bükk-szentkereszt monográfiája. 54–77. Bükk-szentkereszt
- Csiffáry Gergely (1994): Adatok a Bükk hegység üveghutáinak történetéhez. (XVIII–XIX. század). Archívum. A Heves Megyei Levéltár Közleményei 13. 31–67. Eger
- ifj. Horváth Béla (1990): Bükk-szentkereszt múltja, jelene és lehetőségei a jövőben. In Borsodi Műszaki Gazdasági Élet 1989/90. 30–38. Miskolc
- Paládi-Kovács Attila (1994): Szlovák falvak szén-gazdálkodása Pest megyében és az Északi-középhegységben. Studia Comitatus 23. Szentendre
- Sipos István (1958) Geschichte der slowakischen Mundarten des Bükk-Gebirges. Budapest
- Sipos István (1984): A bükki szlovák falvak nyelvi sajátosságai. In Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.): Répáshuta. A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai 13. 33–45. Miskolc
- Štolc, Jan (1949): Nárečie troch slovenských ostrovov v Madarsku. Bratislava
- Szilas Géza–Kolossváry Szabolcsné (1975): A diósgyőri kincstári uradalom erdőgazdálkodása. In Kolossváry Szabolcsné (szerk.): Az erdőgazdálkodás története Magyarországon. 140–174. Budapest
- Varga Gáborné (szerk.) (1970): Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc
- Veres László (1995): A Bükk hegység üveghutái. Officina Musei 2. Miskolc
- Veres László (2000): Bükk-szentkereszt. Száz magyar falu könyvesháza 1. Budapest
- Veres László (2001): A település története. In Veres László–Viga Gyula (szerk.): Bükk-szentkereszt monográfiája 7–28. Bükk-szentkereszt
- Viga Gyula (1982): A Bükk-vidéki falvak 19. századi életmódjához. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXI. 231–239. Miskolc